

Araştırma Makalesi-Research Article

AHMET ARVASI'NİN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI VE NEOPERENNİALİZM

Mustafa ŞAHİN*

ÖZ: Çalışmada Türk milliyetçiliği düşüncesinin önde gelen isimlerinden olan Ahmet Arvasi'nin milliyetçilik anlayışının milliyetçilik kuramları literatüründeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Arvasi'nin düşünür ve aksiyon insanı sıfatlarına birlikte sahip olması kendisinin seçilmesinde başat etkindir. Bu maksatla literatürde nispeten yeni kabul edilen neoperennializm kuramı ortaya konulmuş ve Arvasi'nin düşüncelerinin neoperennialist kurama uygunluğu eserleri üzerinden tartışılmıştır. Azar Gat'ın kuramının temel bileşenleri olarak tespit edilen; etnik kimlik-siyaset ilişkisi, milletlerin varlıkları meselesi, kültür ve akrabalık bağı ilişkisi, din-kimlik ilişkisi, ulusal ordu ve kitlesel eğitim meselesi, milletin oluşumu problemi, kimlik oluşumu ve öteki ilişkisi, milliyetçiliklerin tasnifi meselesi ve II. Dünya Savaşı'nın sosyal bilimlere etkisi değerlendirmeye kıstas alınan etkenlerdir. Çalışmada neoperennializmin, Arvasi çizgisindeki Türk milliyetçiliği düşüncesine uygun bir izah çerçevesi sunduğu görülmüştür. "İçtimai ırk" kavramının Arvasi'nin milliyetçilik anlayışının merkezinde yer almasının bu durumun temelini teşkil ettiği anlaşılmıştır. Çalışmada Arvasi'nin başta "Türk-İslam Ülküsü" olmak üzere temel kitapları ve kitaplaştırılmış gazete yazıları kaynak olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arvasi, Neoperennializm, Türk Milliyetçiliği, Milliyetçilik Kuramları, Türk-İslam Ülküsü.

* Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, mfsahin@yildiz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0948-3198.

AHMET ARVASI'S CONCEPTION OF NATIONALISM AND NEOPERENNIALISM

ABSTRACT: In the study, the place of the nationalism conception of Ahmet Arvasi, one of the leading names of Turkish nationalist thought, in the nationalist theories' literature was tried to be determined. The dominant factor in the selection of Arvasi is that he has the attributes of a thinker and an action person together. For this purpose, neoperennialism theory, which is considered relatively new in the literature, has been put forward and Arvasi's suitability to neoperennialist theory has been discussed through his works. The basic components of Azar Gat's theory are the relationship between ethnic identity and politics (1), the issue of the existence of nations (2), the relationship between culture and kinship (3), the relationship between religion and identity (4), the issue of the national army and mass education (5), the relationship between the formation of identity and the other (6) and the question of the classification of nationalisms with the impact of the World War II to the social sciences (7). The basic components of Azar Gat's theory were used as criteria in the evaluation. In the study, it was seen that neoperennialism offered an explanatory framework suitable for Turkish Nationalism through the Arvasi line. It has been understood that the concept of the "social race" is at the center of Arvasi's conception of nationalism constitutes the basis of this situation. In the study, Arvasi's basic books, especially "Turkish-Islamic Idealism", and his newspaper articles in book form were used as a source.

Keywords: Arvasi, Neoperennialism, Turkish Nationalism, Theories of Nationalism, Turkish İslamic İdeal.

GİRİŞ

Modern biçimiyle Türk milliyetçiliği bir asrı aşan tarihi ve farklı ekollerden gelen aktörleri bakımından birçok incelemeye tabi tutulmuştur. Ancak mevzubahis incelemelerin çoğunda çalışmalar Türk milliyetçiliğinin dünyadaki teorik karşılığında ziyade Türkiye, Türk Coğrafyası, tarihi olaylar, kültürel meseleler ve politik alanlarla sınırlı tutulmuş ve kuramsal anlamda Türk milliyetçiliği düşüncesinin konumu noktasında yeterince çalışma ortaya konulmamıştır. Türk milliyetçiliği düşüncesinin teorik boyutunun dünyadaki konumunun ortaya konulamamasının başta politik olmak

üzere birçok sebebi bulunmaktadır. Esasında Türk milliyetçiliği, teorik yanı bulunan ve kuramsal anlamda dünyadaki konumu belirlenebilecek bir derinlik arz etmektedir. Bu çalışmadan murad edilen Türk milliyetçiliği düşüncesinin Ahmet Arvasi'nin fikirleri örneğinde kuramsal anlamda yerinin belirlenmesidir. Çalışmanın temel kaynakları, neoperennialist kuramın temsilcisi Azar Gat'ın "Uluslar" kitabı ve Ahmet Arvasi'nin çeşitli kitapları olarak belirlenmiştir. Çalışma, Türk milliyetçiliği düşüncesini uluslararası literatür içerisinde bir mevkie yerleştirmek bakımından önem arz etmektedir. Çalışmanın sorusu, Arvasi'nin fikirleri özelinde Türk milliyetçiliği düşüncesinin "Uluslar" kuramına uygunluğunun araştırılmasıdır. Çalışmanın hipotezi ise Arvasi'nin fikirleri özelinde Türk milliyetçiliği düşüncesinin neoperennialist kurama uygunluk arz ettiği önermesidir. Çalışmada ilk olarak kısaca milliyetçilik kuramlarından ve ortaya çıkış süreçlerinden bahsedilmiş, ardından Azar Gat'ın kuramı ortaya konulmuştur. İkinci bölümde Arvasi'nin milliyetçilik anlayışı neoperennializmin bileşenleri perspektifinden açıklanmış ve sonuç bölümünde hipotezin doğruluğu mevcut ulusal literatürün ışığında tartışılmıştır.

1. MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI VE NEOPERENNİALİZM

Milliyetçilik Kuramları, 19. Yüzyılın ikinci yarısından başlayarak günümüze değin var olan bir literatürü ifade etmektedir. Literatürün amacı, "etnik kökeni", "milleti", "milliyetçiliği", "ulus-devleti" anlamak ve belirli modeller etrafında açıklamak olarak karşımıza çıkmaktadır.¹ Mevzubahis modellerin tamamı, seçilmiş örneklerin teorileştirilmesi yoluyla oluşturulmuştur. Bu meyanda Batı Avrupa milliyetçilikleri, Balkan milliyetçilikleri, Latin Amerika milliyetçilikleri ve Uzak Asya milliyetçilikleri çoğu teorinin içeriğini oluşturmaktadır. Bahsedilen milliyetçilik modellerinin çoğunluğu son on asırda yaşanan süreçlere odaklanmış haldedir. Teori

¹ Çalışmamızda etnik köken denildiğinde İngilizce Literatürdeki "Ethnic Identity"; Millet denildiğinde "Nation", Milliyetçilik denildiğinde "Nationalism" ve ulus-devlet denildiğinde "Nation-State" kastedilmektedir. Türkçe literatürde farklı anlam yükleriyle malul olan Ulus ve Millet kelimelerinin kullanımına dair tartışmaya çalışmada girilmemiştir.

kuran yazarlar, mensup oldukları kimliklere, yaşadıkları coğrafyaya ve uzmanlıklarını aldıkları alanlara göre, tarihi belirli filtrelerden geçirmiş ve modellerini ortaya koymuşlardır. Literatür, genellikle üç farklı kuramsal çerçeve içerisinde ele alınmaktadır. Çalışmaların başlangıcından II. Dünya Savaşı sonrasında kadar “Primordial Ekol”, II. Dünya Savaşı’ndan Soğuk Savaş’ın sonuna kadar “Modernist Ekol” ve Soğuk Savaş sonrasında “Etno-Sembolcü Ekol” dönemlerinde baskın kuramsal çerçeveler kabul edilmektedir. Bununla birlikte ikinci ve üçüncü dönemde farklı kuramsal çerçeveleri tercih eden araştırmacılar görülebilmektedir. Alan dışından meseleye bakanlar milliyetçilik literatüründe bir kaos halinin hüküm sürmekte olduğunu sıklıkla düşünmektedirler.² Zira onlarca farklı model söz konusudur ve “halk”, “millet”, “milliyetçilik”, “etnik köken” gibi temel kavramlar üzerinde dahi bir ittifak olmadığını görmektedirler. Ancak bu hatalı bir bakıştır. Çünkü her araştırmacının ve her milletin kendi hikayesi bulunmaktadır. Araştırmacılar kendi hikayelerinin sunduğu perspektifle milletlerin hikayelerini ele almakta ve zaman ile mekân unsurlarıyla sınırlanmış modeller ortaya koymaktadırlar. Latin Amerika ülkelerinde yaşanan bir dönüşüm üzerinden ortaya konulmuş modelin Balkanlarda yaşanan dönüşümü izah etmesini beklemek bilimin mantığına aykırı bir tutumdur. Aslolan, zaman ve mekân unsurlarıyla malul modellerin kavrayışını anlamak ve incelemeye bahis konusu edilen bölgedeki değişimi açıklayabilmektir. Bu sebeplerle tek bir millet tanımının tüm milletleri; tek bir milliyetçilik tanımının tüm milliyetçilikleri açıklama kapasitesinden yoksun olduğu ve hep böyle kalacağı bilinmeli ve böyle bir çabaya bilimsel gerekçelerle girilmemelidir.

² Bahsedilen durumun örnekleri için bakınız: Hüseyin Dayı, “Millet Teorilerinin Tutarsızlığı ve Türk Kavramının Gerçek Muhtevası”, *ASSAM*, C. 1, S. 1 (2014), s. 10; İrfan Haşlak, “Milliyetçilik ve Modernleşme: XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Örneği”, *Bilgi*, C. 1, S. 2 (2000), s. 50; Celalettin Yanık, “Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi”, *Kayı*, S. 20 (2013), s. 235; Temuçin F. Ertan ve Orhan Örs, “Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir?”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 62 (2018); Aydın Erdoğan, “Yeni Bir Din: Milliyetçilik?”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 7, (2018), s. 229.

1.1. Milliyetçilik Kuramları

Primordial Ekol, milliyetçilik hakkındaki çalışmaların başladığı dönemde muteber görülen ancak II. Dünya Savaşı sonrasında alandaki etkisini yitiren bir kuramsal çerçevedir. Temsilcileri daha çok tarihçilerden ve filozoflardan oluşmaktadır. Ekolün temel ön kabulleri, milletlerin ve milliyetçiliğin doğal olduğu ve mevcut halleriyle geçmişten beri var oldukları üzerine kuruludur. Açıklamalar, biyolojik ve kültürel aksiyomlar etrafında geliştirilmiştir. Ekolün temsilcileri milliyetçilik üzerine çalışmalarının yanı sıra milliyetçi aktörler olarak öne çıkmışlardır. Bu sebeple teori mi yoksa ideoloji mi olduğu hakkında tartışmalar mevcuttur.³ Kuramın baskın nitelikleri, milleti yapay süreçler sonunda ortaya çıkan bir teşkilatlanma düzeyi olarak görmemeleri ve geçmişten günümüze değişmeden gelen bir milliyetçilik anlayışı olduğuna duyulan inançtır.

Modernist Ekol, II. Dünya Savaşı sonrasında, siyasi kaygıların da etkisiyle yükselişe geçen ve günümüzde milliyetçilik çalışmalarında en çok tercih edilen kuramsal çerçeveyi ifade etmektedir. Ekolün temel ön kabulü, millet ve milliyetçilik olgularının Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıktığı üzerine kuruludur. Bu dönemde politik disiplinlerin kürsüleşme faaliyetlerinin artmasıyla birlikte alandaki tarihçi araştırmacı yoğunluğu azalmıştır. Avrupa ve Amerika'da açılan siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler bölümlerinde çalışan akademisyenler, milliyetçilik alanında da eser vermeye başlamışlardır. Modernist ekole göre; "kitle okur-yazarlığı", "matbaanın yaygınlaşması", "yurttaşlık anlayışı", "ulusal orduların kurulması" ve "sanayileşme ve kitleleşme eğitimi", millet ve milliyetçilik olgularını ortaya çıkartan başat etkenlerdir. Modernist ekolde dünya görüşü olarak milliyetçiliği benimsemiş araştırmacıların sayısı çok daha düşük seviyededir ve çoğunlukla milliyetçiliğe karşı olumsuz bir bakış söz konusudur.⁴ Kuramın baskın nitelikleri,

³ Umut Özkırmılı, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, Sarmal Yayınları, İstanbul 1999, s. 75-86; John Coakley, "'Primordialism' in Nationalism Studies: Theory or Ideology?", *Nations and Nationalism*, C. 24, S. 2 (2018), p. 3-9.

⁴ Özkırmılı, *Milliyetçilik Kuramları...*, s. 97-100.

milleti ve milliyetçiliği spesifik olarak uygulanan belirli politikaların ürettiği ve geçmişte bu teşkilatlanma kategorisinin bulunmadığına duyulan inançtır.

Etno-Sembolcü ekol ise küreselleşmenin artmasıyla yükselişe geçen ve Primordial kuram ile Modernist kuram arasında konumlanan bir kuramsal çerçevedir. Etno-Sembolcülere göre millet ve milliyetçilik olguları Çifte Devrim sonrasında meydana gelen hadiselerin neticesinde ancak tarihsel olarak karşılığı bulunan bir takım sosyal olguların kullanılmalarıyla ortaya çıkmıştır. Ekolde milliyetçiliğe karşı olumlu ya da olumsuz bir yaklaşım geliştirmenin ötesinde onu anlamlandırma eylemi öne çıkmaktadır.⁵ Kuramın baskın niteliği, küreselleşmeyle birlikte çoğu alanda olduğu üzere hâkim paradigmaya karşı çıkararak yeni açıklamalar getirme maksadıdır.

Primordial ekol ve Modernist ekol, “etnisiteyi”, “milleti”, “milliyetçiliği” ve “ulus-devleti” bütüncül bir perspektif içerisinde izah etme iddiasında olmasına rağmen yaklaşımların ekseriyetinde birkaç örneğin incelenmesiyle oluşturulmuş çerçeveler bulunmaktadır. Mevzubahis durum, Primordial ve Modernist ekolleri zayıflatmaktadır. Etno-sembolcü ekol ise seleflerine nazaran anlama ve açıklama süreçlerine daha çok odaklanmış haldedir. Ancak izahlarını modern dönemle sınırlandırdığı için eleştirilmektedir.⁶

Çalışmanın odağını oluşturan kuramsal çerçeve ise Azar Gat’ın “Uluslar” kitabında açıklanan neoperennializm olarak belirlenmiştir. Neoperennializmin öncülü olan ve temel problemi Hristiyanlık ile millet olma arasında kurduğu zorunlu ilişki olan perennializm, Primordial ekol altında gösterilmektedir. Ancak bu zorunlu ilişkiyi ortadan kaldırıp kurama yeni boyutlar katan neoperennializmin Primordial ekol altında değerlendirilmesi noktasında literatürde ihtilaflar bulunmaktadır. Özkırmılı, Gat’ın neoperennializmini Primordial ekol altında değerlendirmektedir.⁷ Öksüz ise

⁵ Özkırmılı, *Milliyetçilik Kuramları...*, s. 193-196.

⁶ Azar Gat and Alexander Jakobson, *Nations the Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*, Cambridge, New York 2013, p. 9.

⁷ Umut Özkırmılı, *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*, Third Edition, Red Globe Press, London 2017, p. 69.

Gat'ın kuramını "masayı dağıtıp sonra yeniden kuran büyük eser" olarak nitelemektedir.⁸ Smith, Gat'ın çalışmasını, etnik köken ve milliyetçiliğe dair çalışmalardaki baskın modernist paradigmaya karşı çıkan bir eser olarak nitelemekte ve Gat'ın maksadının tarih boyunca her düzeydeki siyasal yapıda etnik kökene önem verildiğini ortaya koymak olarak tanımlamaktadır.⁹ Piotrowska da Smith'le benzer şekilde, Gat'ın modern kuramlardaki zafiyet sebebiyle Uluslar kuramını ortaya koyduğunu savunmaktadır.¹⁰ Litwak ise Gat'ın çalışmasını milleti modern bir icat kabul eden anlayışa bir başkaldırı olarak nitelemektedir.¹¹ Kanaatimizce neoperennializm, halihazırdaki kuramsal çerçevelere tam olarak uygunluk göstermeyen ve yeni bir kategori hak eden bir teoridir. Batı-dışı milliyetçilik teorileri altında değerlendirilmesi çalışmanın teklifidir.

1.2. Perennializm ve NeoPerennializm

Perennializm, Adrian Hastings'in çalışmaları etrafında şekillenen ve primordializm ekolü altında kendine yer bulan bir kuramsal çerçevedir. Perennialistler, "etnik kökeni", kültür ve dil ortaklığı içerisinde olan insan topluluğu olarak tanımlamakta ve milleti etnik köken birlikteliğinin ötesine geçmiş bilinçli bir toplum olarak tasvir etmektedirler.¹² Perennialist ekol, milletleri modernite ile sınırlı tutmamakla birlikte her milletin modern dönem öncesinde var olduğu iddiasını reddetmektedir. Perennializm, kendi içinde, sürekli ve devirli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sürekli perennializm, kültürel devamlılık ve kimlik olgularının sürekliliği merkezinde izahlarını gerçekleştirilmektedir. Devirli perennializm ise millet kategorisini sürekli kabul etmekte, kategorinin içeriğinin zaman içerisinde

⁸ İskender Öksüz, "Milletler: Siyasî Etnisite ve Milliyetçiliğin Uzun Tarihi ve Derin Kökleri", *Tarih Kritik Dergisi*, C. 2, S. 1 (2016), s. 133.

⁹ Anthony D. Smith, "Book Reviews", *Nations and Nationalism*, C. 19, S. 4 (2013), p. 819-820.

¹⁰ Natalia Piotrowska, "Elephant(S) in the Room: Recent Developments in the Study of Nationalism", *Nationalism and Ethnic Politics*, C. 22, S. 3 (2016), p. 359-360.

¹¹ Meir Litwak, "Books Reviews", *Bustan: The Middle East Book Review*, C. 5, S. 2 (2014), p. 200.

¹² Steven Grosby, "Religion, Ethnicity and Nationalism: The Uncertain Perennialism of Adrian Hastings" *Nations and Nationalism*, C. 1, S. 9 (2003), p. 7.

değişim gösterdiğini savunmaktadır.¹³ Perennializmde milliyetçilik belirli bir politik kimliğin siyasal hakimiyeti olarak kabul edilmektedir. Yaygın kabul, konuşma dilini yazı diline dönüştürebilen etnik köken gruplarının İncil'i de kendi dillerinde yazılı hale getirmeleriyle millet oldukları üzerinedir. Hastings özelinde perennializmin temel problemi, Hristiyanlık ile millet olma arasında kurulan zorunlu korelasyonda yatmaktadır.¹⁴ Perennializmin yetersizliği, neoperennializmin ortaya çıkma sebebi olarak görülebilir bir mahiyet arz etmektedir. Zira perennializmin dar sınırlarının yerini neoperennializmde geniş çerçeveler almıştır.

Neoperennializmin günümüzdeki en önemli temsilcisi olan Azar Gat, 1959 yılında İsrail'in Hayfa şehrinde doğmuştur. İsrail Ordusu'ndan binbaşı rütbesiyle emekli olmuştur. Lisans ve Yüksek Lisans derecelerini İsrail'de alan Gat, doktorasını Oxford'da tamamlamıştır. Halihazırda savaş araştırmaları, askeri teori, strateji ve milliyetçilik alanlarında Tel Aviv Üniversitesi'nde çalışmaktadır.¹⁵ Gat'ın literatürde baskın olan kuramlar dışında yeni bir kurama yönelmesinde sahip olduğu kimliğin açık bir etkisi vardır. Zira baskın olan kuramlar ile Gat'ın mensup olduğu "Ortadoğulu" kimliğinin izahı mümkün olmamaktadır.

Gat'ın, Neoperennializmi inşa ettiği "Uluslar" kitabı 2012 yılında ilk olarak İngilizce ve Cambridge Üniversitesi tarafından yayımlanmıştır. 2019 yılında ise Bilge-Kültür Sanat tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Çalışma, kısa sürede yüksek ilgi görmüş ve kavramsallaştırması literatürde tasniflerin tartışılmasına neden olmuştur. Kitabın temel tezi, etnik kimliklerin siyasette en başından beri etkisinin olduğu üzerine kurulmuştur. Gat'a göre spesifik bir etnik kimliğin yürütücüsü olduğu bir süreçte klanlar evvela kabi-

¹³ Steven Grosby, "Perennialism", *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Nationalism*, Ed. J. Stone, D. M. Rutledge, A. D. Smith, P. S. Rizova, X. Hou. Wiley & Sons. 2016; Anthony D. Smith, *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*, Routledge, Londra 2009, p. 9-11.

¹⁴ Özkırımlı, *Theories of Nationalism...*, p. 60-62.

¹⁵ "Azar Gat", Tel Aviv University, erişim 25 Şubat 2021, <https://sec-dip.tau.ac.il/azargat>.

leye, kabileler, halka ve halk ise millete dönüşmektedir. Millet olmak, klan düzeyinden başlayarak toplulukların en ileri teşkilatlanma kategorisidir ve sadece devletle birlikte ortaya çıkmaktadır. Süreçte varlığı tehdit eden "ötekinin" saldırganlık düzeyi, halkın aynı kökten geldiğine duyduğu inanç ve ortak kültür milleti ortaya çıkartan temel olgulardır. Gat'a göre devletin inşa edilmesinde ve kurulmuş devletlerin istikrarlı bir düzene sahip olmalarında spesifik olarak bir etnik kimlik belirleyici mevkide bulunmaktadır. Gat'a göre çok özel örnekler dışında şehir devletlerinden başlayarak, orta büyüklükteki devletler ve imparatorluklar dâhil olmak üzere iktidarın esas gücünü aldığı ve yaslandığı bir etnik kimlik tarih boyunca var olmuştur. Okuryazar olmadıkları için yazılı belge bırakma imkânı olmayan toplulukların etnik kimliklerinin bilincinde olduklarının ispatı ise Gat'a göre davranışlarında aranmalıdır. Toplulukları milliyetçi refleksler ortaya koymaya iten içtimai güç, akrabalık ve ortak kültür kanallarının ortaya çıkardığı dayanışma olgusudur. Dayanışma olgusunu ise topluluğun varlığını tehdit eden "öteki" ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Gat, dinlerin okuryazarlığın düşük olduğu ve matbaanın olmadığı dönemlerde en ücra köylere kadar yayılmış olması sebebiyle ortak bir kültür ve bilinç oluşmasına ortam hazırladığını savunmaktadır.

Gat, millet ve milliyetçilik olgularının tarihin başından beri var olduklarını savunmakta, değişenin sadece formu olduğunu ifade etmektedir. Kuramın temel bileşenleri; etnik kimlik-siyaset ilişkisi, milletlerin varlıkları, kültür ve akrabalık bağı, din-kimlik ilişkisi, ulusal ordu ve kitlesel eğitim, milletin oluşumu, kimlik oluşumu ve öteki ilişkisi, milliyetçiliklerin tasnifi meselesi ve II. Dünya Savaşı'nın sosyal bilimlere etkisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.1. Etnik Kimlik-Siyaset İlişkisi

Gat, milletlerin tarih sahnesine çıkışını son iki yüzyılla sınırlayan kuramları reddeder ve siyasetin başlangıcından itibaren milletlerin tarih sahnesinde var olduğunu savunur. Gat'a göre etnik kimliklerin siyasal alandaki etkisi ve belirleyiciliği modern döneme özgü değildir; tarihin başlamasıyla birlikte etnik kimliklerin siyasal

alandaki etkileri başlamıştır.¹⁶ Bununla birlikte millet ve milliyetçilik, modern formlarıyla değil dönemlerine ve coğrafyalarına göre farklı formlarla tarih boyunca var olmuşlardır.¹⁷ En başından beri yönetilenler ve yönetenler birbirlerinin etnik kimliğinin farkında olarak hareket etmiş ve entegrasyon ile asimilasyon faaliyetleri icra edilmiştir.¹⁸ Ulus-inşası ilk devletle birlikte ortaya çıkmıştır. Modernist kuramlardaki ön kabullerin aksine vatan sevgisinin ortaya çıkması için sivil kurumlar ve hürriyet kurucu bir şart değildir. Yönetiği topluluğa modern anlamıyla hürriyet vermeyen birçok devletin tebaası vatan sevgilerini ortaya koyan eylemlere girişmiştir ve tarih bu örneklerle doludur.¹⁹

Gat'ın önermeleri esasında milliyetçilik kuramlarının tamamına yöneltmiş eleştirileri içinde barındırmaktadır. Primordial ekol modern formu geçmişe yansıtmakta, Modernist ekol, modern öncesi dönemi görmezden gelmekte ve Etno-Sembolcü ekol modern dönemle sınırlı tutmaktadır. Gat, daha evvel kullanılmayan bir metot kullanmakta ve milliyetçilik ile millet olgularını geçmişe form değiştirerek yansıtmakta, modern öncesi dönemi dikkate almakta ve açıklamalarını modern dönemle sınırlamamaktadır.

1.2.2. Milletlerin Varlıkları

Gat, millete sonsuz bir ömür biçmemektedir. Gat'a göre milletler büyür, küçülür, zayıflar, millet olma düzeyinden etnik kimliğe gerileyebilir veya ortadan kalkabilir. Her devlet, bir etnik kimlik üzerinden kendini ortaya çıkartır. Her devlet bir etnik kimliğin sembollerini, adını, tecrübesini ve ilkelerini kendi kullanımına alır. Klanların kabile olması, kabilelerin birleşerek halk olması ve halkın millete dönüşmesi süreci boyunca belirli bir etnik kimlik öne çıkarılarak millet düzeyine ulaşılmaktadır. Gat'ın teorisinde devlet, mil-

¹⁶ Azar Gat ve Alexander Jakobson, *Uluslar Siyasi Etnisite ve Milliyetçiliğin Uzun Tarihi ve Derin Kökleri*, çev. Şeyma Özcan, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2019, s. 116-121, 179, 282-283, 305, 467.

¹⁷ Gat ve Jakobson, *Uluslar Siyasi Etnisite...*, s. 131, 307, 313.

¹⁸ Gat ve Jakobson, *Uluslar Siyasi Etnisite...*, s. 228-229, 269, 468.

¹⁹ Gat ve Jakobson, *Uluslar Siyasi Etnisite...*, s. 140.

lete dönüşmüş etnik kimliğin sembolleri, ismi, insan unsuru ve tarihi üzerinden meşrulaştırılmaktadır.²⁰ Gat'ın milleti kategori olarak ele alış biçimi, millet olgusunun modern dönemle ve ulus-devletle sınırlanmasının önüne geçmekte ve sosyo-biyolojik yaklaşımları yanlışlamaktadır. Ayrıca Gat, primordial ekolde var olan mitolojik açıklamaların yerine rasyonel izahlar sunmaktadır.

1.2.3. Kültür ve Akrabalık Bağı

Gat, hanedan veya yönetici sınıf dışında kalan nüfusu hiçe sayan yaklaşımların aksine, anayasal güvence altında yaşanan dönem öncesinde de halkın tarihteki konumuna dair tatmin edici bir iddia ortaya koymakta ve ona aktörlük isnat etmektedir.

Gat'a göre halkı millet yapan ve milleti harekete geçiren güç akrabalık bağı ve ortak kültürdür. Akrabalık bağının gerçek olması ve biyolojik bir kan ve soy birlikteliği zorunlu değildir. Önemli olan akraba olduğuna dair duyulan inançtır. Aynı kültüre sahip olan ve ortak bir soydan geldiğine inanan kimselerin birleşimi ise dayanışmayı ortaya çıkarmaktadır. Gat, en ilkel düzeyden en ileri düzeye kadar insan topluluklarının teşkilatlanmasında ihtiyaç duydukları dayanışma unsurunu, kültür ve algısalılığı yeterli akrabalık bağları aracılığıyla açıklamakta ve milletin ortaya çıkışı adına dayanışmayı zorunlu kabul etmektedir.²¹

1.2.4. Din-Kimlik İlişkisi

Gat, dinlerin evrensellik vurguları sebebiyle milli kimlik oluşumunu akamete uğrattıkları iddiasını reddetmektedir. Gat'a göre modern eğitim kurumlarının olmadığı dönemde en ücra köylere kadar yayılmış dini kurumlar halkın millet haline gelmesini sağlamak ve dayanışmayı temin etmektedir. Bu sebeple Gat için din, milli kimliğin tamamlayıcı unsuru olmaktadır.²² Yeryüzünde mevcut milli kimliklerin ekseriyetinde kimliğin tamamlayıcı unsuru olarak bir dinin veya mezhebin olduğu olgusu dikkate alındığında

²⁰ Gat ve Yakobson, *Uluslar Siyasi Etnisite...*, s. 93, 275-278.

²¹ Gat ve Yakobson, *Uluslar Siyasi Etnisite...*, s. 41-43, 53, 270-275, 386-388, 389-393.

²² Gat ve Yakobson, *Uluslar Siyasi Etnisite...*, s. 33-35, 378-379.

(İran-Şiilik, İsrail- Yahudilik, Almanya- Protestanlık, Sırbistan- Ortodoksluk vs.) Gat'ın din ve milli kimlik arasında kurduğu korelasyon, milliyetçilik ve millet olgularının anlaşılmasına hizmet etmektedir.

1.2.5. Ulusal Ordu ve Kitlesele Eğitim

Gat, ulusal orduların ve kitlesele eğitimin modern dönemle ortaya çıktığını reddetmekte ve modern öncesi dönemde Avrupa dışında ulusal ordulara ve kitlesele eğitime rastlanıldığını savunmaktadır. Gat, kitlesele eğitim programının modern dönem öncesinde dini kurumlar aracılığıyla karşılık bulduğunu savunmakta ve şehir merkezlerinden birkaç ailenin yaşadığı yerleşim birimlerine kadar yayılan ibadethanelerde verilen vaazlar aracılığıyla eğitim faaliyeti icra edildiğini savunmaktadır.²³ Primordial ekol ve modernist ekol yaklaşımlarının ekseriyetinde görülen Avrupa-merkezcilikten, kuramının tamamında kaçınan Gat; ordu ve eğitim meselelerinde ortaya koyduğu önermesini Çin'den Mısır'a kadar olan coğrafyada örneklendirmektedir.

1.2.6. Milletlerin Oluşumu

Gat'a göre millet, halkın devlet oluşumunu tamamlamasının ardından ortaya çıkar. Devlet kurulmadan millet oluşmaz, etnik kimlik, millet seviyesine ancak devletle ulaşır. Devlet, milletin oluşumunda vazgeçilmez bir mevkidedir. Klan düzeyinden kabile düzeyine geçiş, kabilelerin birleşerek halkı oluşturması ve halkın dayanışma göstererek devlet oluşturması neticesinde millet ortaya çıkar. Gat'ın kuramında devlet kurmak millet olmayı zorunlu olarak beraberinde getirmemekte ancak devlet olmadan millet ortaya çıkmamaktadır.²⁴ Millet olmanın koşulu olarak devletin öne sürülmesi, etnisite çalışmalarının zaman zaman vurguladığı bir husus olmakla birlikte Gat, süreci tamamlamanın yolu olarak siyaseti öne sürmektedir. Gat, bu yönüyle milletlere efsanevi bir varoluş hikayesi yazan

²³ Gat ve Yakobson, *Uluslar Siyasi Etnisite...*, s. 123-125, 189, 292.

²⁴ Gat ve Yakobson, *Uluslar Siyasi Etnisite...*, s. 33-35, 378-379.

Primordial ekolden ve ekonomi, kültür ve siyaset dışındaki meseleleri merkeze alan Modernist kuramların çoğundan ayrılmaktadır.²⁵

1.2.7. Kimlik Oluşumu ve “Öteki”

Gat'ın kuramında klanların kabile oluşu, kabilelerin birleşimi, halkın oluşumu, devletin ortaya çıkması ve milletin tarih sahnesine çıkışı; “öteki” kimliğiyle yakından alakalıdır. Hayatta kalma arzusuyla ve dayanışma bilinciyle insanlar en küçük birimlerden başlayarak kendilerini tehdit eden “öteki” kimliğine karşı dayanışma göstermektedirler. “Ötekinin” kuramdaki varlığı ciddi bir mevki arz etmektedir. “Ötekinin” çok güçlü ve zayıf olması durumlarında birlik inşa edilememektedir. Çok güçlü “öteki”, birliği yıkmakta, zayıf “öteki” ise oluşmasına imkân verecek tehdit düzeyine ulaşamamaktadır. “Ötekinin” gücü ve varlığı, birlik ve dayanışmayı temin edecek düzeyde olduğunda ise “öteki” kimliğine karşı “biz” bilinci yerleşmekte ve halkın millete dönüşümü gerçekleşmektedir.²⁶ Mücadeleyi merkeze alan ve “öteki” kimliğini “biz”i harekete geçiren güç olarak sunan Gat, millet oluşumunu efsanevi perspektiften rasyonel zemine çekmektedir. Dayanışma, ortak kültüre sahip ve “biz” olduğuna inanan halkın millete dönüşümünü sağlayarak millete dahil olmayı mensubiyet problemi haline getirmektedir.

1.2.8. Milliyetçiliklerin Tasnifi ve Siyasetin Sosyal Bilimlere Etkisi

Gat'a göre Doğulu bir karakter ve despotizm atfedilen etnik milliyetçilik ile Batılı bir karakter ve demokratiklik atfedilen sivil milliyetçilik ayrımı yanlıştır. Etnik milliyetçiliğe atfedilen özellikler ile sivil milliyetçiliğe atfedilen özellikler arasında her milliyetçilikte görülen özelliklerdir. Etnik milliyetçilik, sivil milliyetçilik öncesinde yaşanan bir evredir. Varlığını koruma altına alan etnik milliyetçilikler, sivil milliyetçiliğe dönüşmektedir. Varlığı tehdit altında olan sivil milliyetçilikler ise etnik milliyetçiliğe dönüşmektedir. Tehdit altında hisseden “sivil milliyetçi” kimlik mensupları “etnik milliyetçiliğe” atfedilen refleksi gösterilebileceği gibi koruma altında olan ancak “etnik milliyetçi” görülen kimlik mensupları “sivil

²⁵ Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları...*, s. 78-82, 101, 148-149.

²⁶ Gat ve Yakobson, *Uluslar Siyasi Etnisite...*, s. 66, 99-101.

milliyetçilik" refleksleri gösterebilirler.²⁷ Gat'ın etnik ve sivil milliyetçilik arasında yapılan ayrıma olan itirazı Avrupa-merkezciliğe olan itirazıyla benzer bir mahiyet içermektedir. Zira günümüzde sivil milliyetçilik, demokrasi ve insan hakları ekseninde izah edilirken, etnik milliyetçilik, oligarşi ve zorbalık ekseninde izah edilmektedir. Gat, meselenin evre ve tehdit farklılığı olduğunu Batı Avrupa ülke tarihleri ve mevzubahis ülkelerin mevcut anayasalarındaki vatandaş-soydaş ayrımı hususları üzerinden ortaya koymaktadır. Ayrıca Gat, Nazi Almanya'sının milliyetçilik çalışmalarını akamete uğrattığını savunmaktadır.²⁸ Hitler'in kanlı politikaları neticesinde milliyetçilik çalışmaları, yeni bir Nazi iktidarı çıkmasını engellemek ve toplumsal hafızanın milliyetçiliğe karşı belirli bir mesafede kalmasını sağlamak amaçlarını taşımış ve bundan ötürü anlama ve açıklama fiillerinin yerini yönlendirme almıştır.

2. AHMET ARVASI'NİN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI

Arvasi, yaşadığı dönem ve verdiği mücadele itibarıyla Türk milliyetçiliği düşüncesinde ciddi bir mevki işgal etmektedir. Arvasi'nin milliyetçi bir düşünür olmasının ötesinde bir filozof olması, ancak düşünmek ve yazmakla yetinmeyerek siyaset sahasında da var olmuş olması çalışmamızda örnek düşünür olarak kendisinin seçilmesine zemin teşkil etmiştir. Arvasi'nin temel özellikleri, gayretini ilmi bir kaygı içerisinde bilim ahlakına riayet eder biçimde ortaya koymuş olması, aksiyon aktörü olması, milliyetçi düşüncenin tekamülü adına ortaya eser koymuş olması ve ülke genelinde söyledikleri dikkate alınan bir entelektüel olması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Arvasi, 1932 yılında Ağrı'da dünyaya gelmiştir. Kendisi İslam Peygamberinin soyundan gelmektedir ve kamuoyunda Seyyid Ahmet Arvasi olarak bilinmektedir. 1952 yılında Erzurum Öğretmen

²⁷ Gat ve Jakobson, *Uluslar Siyasi Etnisite...*, s. 244-245, 258, 321, 358-376.

²⁸ Gat ve Jakobson, *Uluslar Siyasi Etnisite...*, s. 41-43, 386, 470-472; Slovakya: Gat and Jakobson, *Nations...*, p. 332-333; Danimarka ve Almanya: Gat and Jakobson, *Nations...*, p. 335; Avusturya ve İtalya: Gat and Jakobson, *Nations...*, p. 336-337; Fransa: Gat and Jakobson, *Nations...*, p. 337-343.

Okulu'ndan mezun olmuştur. Türkiye'de birçok şehirde öğretmenlik yapmasının ardından 1958 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Pedagoji bölümünü bitirmiş ve 1979 yılına kadar Eğitim Enstitüleri'nde hocalık yapmıştır. 1960'lı yıllarda Yeni İstanbul gazetesinde yazmaya başlayan Arvasi, 1970'lerde Hergün gazetesinde günlük yazılarını yazmaya devam etmiştir. Arvasi'nin ilk eserleri "İleri Türk Milliyetçiliğinin İlkeleri", "İnsan ve İnsan Ötesi" ve "Kendini Arayan İnsan" kitaplarıdır. 1979'da emekli olmuş ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) Genel İdare Kurulu'na seçilerek 12 Eylül Darbesi'ne kadar vazifesini sürdürmüştür. 12 Eylül Askeri Darbesi'nin ardından "MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası"nda yargılanmıştır. 10 Kasım 1980 tarihinde tutuklanan Arvasi, Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından hazırlanan iddianamede MHP Merkez Yönetim Kurulu içinde 21 numaralı sanık sıfatıyla yer almıştır. İddianamede Arvasi'nin "Devlet kuvvetleri aleyhinde cürümler" suçundan ağır hapis cezasıyla cezalandırılması istenmiş ancak 9 Ocak 1981 tarihinde beraat etmesi üzerine serbest bırakılmıştır. Cezaevinden çıktıktan sonra ise Arvasi, Türkiye Gazetesi'nde köşe yazarlığı yapmaya başlamış ve 1988'deki vefatına kadar yazmayı sürdürmüştür.²⁹

Arvasi'nin temel kaygısı, Türkiye'de çalkantılı bir dönemin yaşandığı süreçte Müslüman Türk kimliğinin varlığını sürdürmek, Türk milleti arasında dayanışmayı sağlamak ve insanlara bunu anlatabilmektir. Arvasi, milliyetçi bir düşünür olmanın ötesinde insanın varlığı üzerine kafa yoran bir filozof olma sıfatına sahiptir. İnsanın yeryüzü macerası esnasında yaşadığı süreçleri tahlil eden ve doğru ile yanlış, hak ile batıl, mutlak ile nisbi, akıl ile his, idrak ile arayış meselelerine odaklanan birçok eser bırakmıştır. Kökrek bu durumu "Arvasi'yi anlamaya çalışmak, insanın insan olma, insanın

²⁹ S. Ahmet Arvasi, *Hasbihal Cilt 4*, Burak Yayınevi, İstanbul 1990, s. 5-6; "Kendini Arayan İnsan: Seyyid Ahmet Arvasi", Anadolu Ajansı, erişim 25 Şubat 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/kendini-arayan-insan-seyyid-ahmet-arvasi/2093302>; Kamil Coştu, "Seyyid Ahmet Arvasi", *Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, erişim 2 Ocak 2021, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/arvasi-seyyid-ahmet>; Ankara, Çankırı, Kastamonu İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, *İddianame: MHP ve Ülkücü Kuruluşlar*, Evrak No: 1980/7040, Esas No: 1980/7040, Karar No: 1981/600, Ankara 1981.

kendini gerçekleştirme ve insanın kendini bilme serüvenini anlamaya çalışmaktır” ifadesiyle ortaya koymaktadır.³⁰

İnsanlık Bilgisi Bilimi teklifi başta olmak üzere en mühim kitapları kabul edilen “İnsan ve İnsan Ötesi” ve “Kendini Arayan İnsan” kitaplarında ortaya sunduğu ilmi birçok teklifi henüz karşılık bulmamış haldedir. Onlarca telif eser veren Arvasi, ayrıca birçok talebe yetiştirmiştir.³¹

2.1. Neoperennializm Perspektifinden Ahmet Arvasi'nin Milliyetçilik Anlayışı

Çalışmamızda Arvasi'nin milliyetçilik anlayışı, koordinat sistemindeki sıfır noktasından yola çıkılarak ortaya konulmamıştır. Zira bu çok daha hacimli bir çalışmayı gerektirir ve işbu çalışmanın sınırlarının ötesine geçmektedir. Bunun yerine neoperennializmin bileşenleri ışığında Arvasi'nin milliyetçilik anlayışı ortaya konulmuştur. Çalışmanın maksadı bizatihi Arvasi'nin milliyetçilik anlayışını tüm nüanslarıyla ortaya koymak değil, Arvasi özelinde Türk milliyetçiliği düşüncesinin milliyetçilik kuramları içindeki yerini tespit etmektir. Mevzubahis sebeplerden ötürü, değerlendirme yukarıda bahsedilen bileşenler bakımından gerçekleştirilmiştir.

Türk kimliğinin siyasetteki yerini antik dönemlerden başlayarak günümüze kadar devam eden bir süreklilikte vurgulayan Arvasi, millet oluşumunu bir gelişim evresinin nihayeti olarak ele almakta ancak millet olma halini sabit kabul etmemektedir. Millet varlığını sürdürmesi ve geliştirmesi hususlarını ortak kültürün ve akraba olduğuna dair duyulan inancın etkisiyle açıklayan Arvasi, dinin Türk kimliği oluşumundaki etkisini sıkça vurgulamaktadır. Türk tarihinde ulusal ordu formuna modern dönem öncesinde rastlanıldığını savunan Arvasi, kitlesel eğitimde de ulusal orduda olduğu gibi modern dönem öncesinde faal olduğunu ifade etmektedir. Arvasi'nin Türk kavrayışı çok katmanlı bir mahiyet arz

³⁰ Zekeriya Kökrek, “S. Ahmet Arvasi'yi Anlamaya Çalışmak”, erişim 2 Ocak 2021, <https://haberiniz.com.tr/kose-yazilari/s-ahmet-arvasiyi-anlamaya-calismak-zekeriya-kokrek-31122011/> .

³¹ Zekeriya Kökrek, “İnsan, Sır, Şiir ve Arvasi”, erişim 2 Ocak 2021, <https://haberiniz.com.tr/kose-yazilari/insan-sir-siir-ve-arvasi-zekeriya-kokrek-02012012/> .

etmektedir. Arvasi'de Türklük kadim dönemlerden gelmekte, varlığı ortak kültürle izah edilmekte, ortak kültür oluşumunda dinin yeri vurgulanmakta ve Türklüğün "ötekiye" karşı gelişen bir bilinç olduğunun altı çizilmektedir. Arvasi'de açık biçimde görülebilen Türk olmanın aidiyet problemine dönüşümü mevzubahis durumu ortaya koymaktadır. Arvasi'nin sıklıkla vurguladığı içtimai ırk kavramı bunu ifade etmektedir. İçtimai ırk ile Türk olmak düşmanına karşı Türk milletiyle birlikte hareket edip, onunla his ve fikir birlikteliği içinde olmaya dönüşmektedir. Gat'ın kuramında ortaya koyduğu kimlik oluşumundaki "öteki" etkisi, Türk milliyetçiliği düşüncesinde kendini göstermekte, din ile millî kimlik bütün olarak sunulmakta, dinin kitlesel eğitim ve millet inşa süresindeki etkisi görülmekte, Türk kimliği Orta Asya köklerine kadar götürülmekte, devletin önemi vurgulanmakta ve bahsedilen unsurların tamamını mümkün kılan dayanışmanın elzemliği ortaya konulmaktadır.

Ahmet Arvasi'nin maksadı, Türk milletine şuurunu yeniden kazandırarak dayanışmayı tesis etmek ve onu eski mevkiine taşımak olarak karşımıza çıkmaktadır.³² Arvasi'ye göre Türkler, milli ve manevi değerlerini koruyup geliştirerek milletler muvazenesinde istedikleri seviyeye erişebileceklerdir.³³ Arvasi için dayanışmanın tesisi sadece düşünce düzleminde değil aynı zamanda madde düzeyinde ele alınması gereken bir olgudur. Toplumda adaletin tesisi ve refahın eşit bölüşümü temel esaslardır.³⁴ Uluslararası ilişkilerde başarılı olmanın yolunu yönetilen ve yöneten arasındaki ilişkinin kuvvetiyle ve dayanışma olgusuyla açıklayan Arvasi, devletin süreçteki kritik görevine dikkat çekmektedir.³⁵ Ayrıca Arvasi, milliyetçiliğin doğal olduğunu savunmakta ve her "kavmin" kendi içinden gelen bir istekle hür kalmak istediğini vurgulamaktadır.³⁶

³² Seyyid Ahmet Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, Burak Yayınevi, İstanbul 1996, s. 6; S. Ahmet Arvasi, *Türk İslam Ülküsü I-II-III*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2013, s. 25-27.

³³ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 8-9.

³⁴ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 18; Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 115, 262-264; Ahmet Arvasi, *Hasbihal Cilt 1*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2008, s. 104-105.

³⁵ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 67; Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 126.

³⁶ Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 493.

Milliyetçilik, Arvasi'de bir milletin hür kalma iradesi olarak konumlandırılmaktadır.³⁷

2.1.1. Arvasi'de Etnik Kimlik ve Millet İlişkisi

Gat'ın etnik kimlik-millet ilişkisinde yaptığı izahlarla örtüşen bir anlayışa sahip olan Arvasi, Türk milletinin esas kaynağı olarak Orta Asya Türklüğünü kabul etmekte ve mevcut hale belirli bir tekâmül süreci neticesinde ulaşıldığını savunmaktadır. Türk kimliğinin başından beri siyaset sahnesinde var olduğunu belirten Arvasi'nin devletlerin değişmesine rağmen milleti değişmez kabul etmesi, toplulukların teşkilatlanma kategorisi olarak milleti kabul ettiğini göstermektedir. Arvasi, Türklüğün kaynaklarını sayarken milliyet vurgusuna dikkat çekmekte ancak onu daha geniş bir perspektif içinde ele almaktadır.³⁸ Milliyet, önemli bir kavram olarak ele alınarak "ecdat" ve "soydaş" ifadeleri Arvasi tarafından kullanılmaktadır.³⁹ Etnik bir çekirdeğin meydana getirdiği milletin kültürel bir yapıya büründüğünü savunan Arvasi, bu tutumuyla etnik milliyetçilik ve sivil milliyetçilik arasında kurulan korelasyonu reddetmektedir. Türk, Arvasi için herhangi bir çelişkiye mahal vermeyecek biçimde gerçek bir kimliktir. Türkiye'yi ve onun öncüllerini kuran irade olarak karşımızda durmaktadır. Hem Osmanlı'ya hem de Orhun Kitabeleri'ne doğrudan birçok atıf söz konusudur.⁴⁰ Türk, Osmanlı'yla ortaya çıkmamıştır, Hunlardan ve Oğuz Han'dan başlatılarak günümüze kadar tekâmül eden bir anlayışla ve belirli bir süreklilikle ortaya konulmaktadır.⁴¹ Arvasi için biyolojik ırk, ilmi bir objektif değer olarak kabul edilmekte ancak cemiyetin buna göre tesis edilmesi ve üstünlük/alçaklık sıralaması kesin bir şekilde reddedilmektedir. Arvasi'de aslanan "içtimai ırk"tır. İçtimai ırk, mensubiyet duygusunun fikir ve his birlikteliği şuuru ile ortaya çıkmasıdır. Arvasi, Türk kimliğinin etnik kökenini önemsemekte ancak

³⁷ Arvasi, *Hasbihal Cilt 1*, s. 113-115.

³⁸ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 20; Ahmet Arvasi, *Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2009, s. 130; Arvasi, *Hasbihal Cilt 1*, s. 91-92.

³⁹ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 31-32; 40; Arvasi, *Estetiğimiz*, s. 74-77.

⁴⁰ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 40; Arvasi, *Türk*, s. 252-258.

⁴¹ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 68; Arvasi, *Estetiğimiz*, s. 90; Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 209, 219.

onunla sınırlanamamaktadır. Aksine içtimai ırk anlayışı ile Türklüğe entegrasyon bir mensubiyet problemi haline getirilmekte ve ona mensup olduğuna inanan herkesin Türk olabileceği savunulmaktadır.⁴² Arvasi'ye göre mensubiyet yöneticiler ve yönetilenler için eşit derecede önem arz etmektedir.⁴³

2.1.2. Arvasi'de Milletlerin Varlıkları Meselesi

Arvasi için tarih, milletlerin mücadelesi şeklinde vuku bulmuştur ve bu durum değişecek gibi durmamaktadır.⁴⁴ Milletlerin tarih sahnesine bir anda çıkmadığını savunan Arvasi, varlığın sürekliliği olarak kendiliğinden oluşmadığını ifade ederek milletlerin ortadan kalkabileceklerini ve yeryüzünden silinebileceklerini savunmaktadır. Arvasi için milletler, ölümlü varlıklardır. Ölmemelerinin yegâne yolu ise kültürlerini ve kültürlerinden yola çıkarak inşa ettikleri medeniyetlerini korumalarından geçmektedir.⁴⁵ Arvasi, tarihi milletlerin mücadele alanı olarak görmesi ve bu mücadele esnasında gelişme, gerileme, silinme gibi evrelerin bulunduğunu kabul etmesi yönüyle Gat'ın milletlerin varlıkları izahıyla örtüşen bir perspektife sahiptir. Ayrıca Arvasi, milletin gelişim sürecini devletiyle ilişkilendirmekte ve Türk milletinin en mütekamil devletinin Osmanlı İmparatorluğu olduğunu savunmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında Arvasi'nin Türk milletinin devletinin gücünü kıstas olarak son yüzyılda milletin varlığının düzeyinde bir gerileme olduğunu iddia ettiği ve Gat'ın izahıyla örtüştüğü görülmektedir.

2.1.3. Arvasi'de Kültür ve Akrabalık Bağı İlişkisi

Arvasi'nin eğitime ve bilince verdiği önem göz önünde bulundurulduğunda Gat'ın Kültür ve Akrabalık Bağı ilişkisinde ortaya koyduğu izaha benzer bir kavrayışa sahip olduğu görülmektedir. Zira eğitim yoluyla aynı kültürün milletin zihninde yeşermesi

⁴² Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 102-104, 447-448; Arvasi, *Hasbihal Cilt 1*, s. 90-91; Ahmet Arvasi, *Hasbihal Cilt 6*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2008, s. 26-27.

⁴³ Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 285; Arvasi, *Hasbihal Cilt 6*, s. 109-110.

⁴⁴ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 20-22; Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 179.

⁴⁵ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 56-57; Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 105; Arvasi, *Hasbihal Cilt 1*, s. 195-198.

sağlanacak ve bu yolla aynı bütünün parçaları olunduğuna dair şuur-
urlu ve sevgiye dayalı bir anlayış toplumda karşılık bulacaktır. Ar-
vasi'ye göre milliyetçi kadrolar yetiştirilmesi, Türklerin eski mevkilerine ulaşmalarında aşmaları gereken en temel adımlardan biridir.⁴⁶ Eğitim meselesi bilincin oluşup yerleşmesi adına büyük bir önem arz etmektedir. İnsanlar aynı kökten geldiklerine inanarak buna göre davranmak yolunu tercih ettiklerinde Türkler eski görklü mevkilerine ulaşacaklardır.⁴⁷ Şuur kavramını öne çıkaran Arvasi, vatan, cemiyet ve devlet bütünlüğü ile tarih bütünlüğü değerlerinin eğitim sayesinde kazandırılacağını ifade etmektedir.⁴⁸ Türkçeye önem veren Arvasi, Türklerin tarih boyunca farklı diller değil tek bir dil konuştuğunu ve bunun Türkçe olduğunu ifade etmektedir. Tarih ve kültür, Hunlardan günümüze kadar belirli bir süreklilik içinde ele alınmaktadır.⁴⁹ Arvasi'ye göre milletin dayanışması ve birlik olması ise birbirini sevmesinden ve ortak bir kültür etrafında hayatını şekillendirmiş olmasından ileri gelmektedir.⁵⁰ Akrabalık bağı, toplumu kuvvetlendiren ve harekete geçiren unsur olarak öne çıkartılmaktadır.⁵¹

2.1.4. Arvasi'de Din ve Kimlik İlişkisi

Arvasi'nin din ve kimlik arasında kurduğu ilişki Gat'ın iza-
hıyla bütünüyle örtüşen bir mahiyet arz etmektedir. Arvasi'de din,
kimliğin ayrılmaz ve onu inşa eden bir parçası olarak görülmektedir.
Gat'a benzer biçimde Arvasi, milletin esas kudretine dinin etkisiyle
kavuştuğunu savunmaktadır. Din, Arvasi için milli kimlikle çatışan bir mahiyet arz etmemektedir. Aksine milli kimliği yani Türk kimliğini bizatihi inşa eden bir değer olarak görülmektedir.⁵² Arvasi, sisteminde dine ve dini değerlere yüklenebilecek en yüce anlamları ve işlevleri yüklemektedir.⁵³ Arvasi'nin İslam dünyasının

⁴⁶ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 10-11, 37; Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 252.

⁴⁷ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 54-55.

⁴⁸ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 159.

⁴⁹ Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 209-210.

⁵⁰ Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 447-448, 453.

⁵¹ Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 595-596.

⁵² Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 29; Arvasi, *Hasbihal Cilt 1*, s. 93-94.

⁵³ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 14-15; Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 236-238.

kurtuluşu reçetesi dahi Türklerin yeniden eski kudretlerine kavuşmalarında yatmaktadır.⁵⁴ Arvasi'ye göre Türk milleti, İslam'la ulaşılabilecek en yüce terkibe ulaşmış bir millettir ve din onun kimliğinin hem tamamlayıcı hem de kurucu unsurudur.⁵⁵ Arvasi, Türk İslam Ülküsü'nün Türklerin ulaştığı en yüce terkip olduğuna inanmaktadır.⁵⁶

2.1.5. Arvasi'de Ulusal Ordu ve Kitlesele Eğitim Meselesi

Gat'ın ulusal ordu ve kitlesele eğitimin Avrupa dışındaki coğrafyalarda modern dönemden çok önce başladığına ve bunun dinin kurumlar aracılığıyla gerçekleştirildiğine işaret eden perspektifi Arvasi'nin bu husustaki görüşleriyle paralellik arz etmektedir. Arvasi, Türk milletinin ulusal ordu tecrübesini kadim dönemlerine kadar dayandırmaktadır. Arvasi'ye göre ulusal ordu anlayışından uzaklaşıldığında başarısızlıklar kendini göstermektedir. Kitlesele eğitim ise en ücra yerleşim birimlerine kadar yayılan ve hayatın akışında temel bir mevki işgal eden dini kurumlar aracılığıyla Selçuklu döneminde başlamış ve zamanla ihtisas kollarını geliştirecek düzeye kadar ulaşmıştır.

Arvasi'ye göre Türk milleti, modern dönemden çok önce sadece Türklerden oluşan ulusal bir ordu kurmuş ve Türk olmayanlardan müteşekkil ordulara tanınmayan hakları Türk ordusuna vermiş ve askerlik olgusuyla halkın kaynaşmasına zemin oluşturmuştur. Arvasi'ye göre Türk yöneticilerin yeri Türk olmayan unsurlar tarafından doldurulmaya başlandığında Osmanlı Devleti'nde gerileme söz konusu olmuştur.⁵⁷ Arvasi, kitlesele eğitimin modern dönemle ortaya çıktığını kabul etmemekte, İslam'ın özü ve tatbik edilen halleriyle Müslümanların tamamının belirli bir terbiye etrafında eğitim aldıklarını vurgulamaktadır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde açılan mektepler ve medreseler mevzubahis durumun örneklerini teşkil etmekte ve köylere kadar yayılan bir sistemi temsil et-

⁵⁴ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 29; Arvasi, *Hasbihal Cilt 1*, s. 94-95.

⁵⁵ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 48, Arvasi, *Hasbihal Cilt 1*, s. 182-183.

⁵⁶ Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 38.

⁵⁷ Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 285-286; Arvasi, *Hasbihal Cilt 1*, s. 209-211.

mehtedirler. Arvasi, mevzubahis eğitimin belirli usulleri takip ettiğini, öğretmenlerde belirli vasıfları aradığını, belirli araştırma metotları olduğunu savunmaktadır. Ayrıca Arvasi'ye göre eğitimin yaygınlığı kendi içinde katmanlaşmasını beraberinde getirmiş, temel bilgilerin aktarıldığı kurumların yanı sıra derin ihtisas gerektiren bilimsel faaliyetlerin yapıldığı kurumlar da ortaya çıkmıştır.⁵⁸

2.1.6. Arvasi'de Milletin Oluşumu ve Devlet İlişkisi

Arvasi'nin milletin oluşumuyla devlet arasında kurduğu bağ, Gat'ın anlayışıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Ayrıştıkları yön, devlete süreçte biçtikleri roldür. Gat, milletin ortaya çıkma koşulu olarak devleti kurucu şart kabul etmektedir. Arvasi için ise milletin, millet kategorisinde kalması için devletin varlığı zorunludur. Milletlerin teşkilatlanma biçimi devlettir ve devletini yitiren milletler kavim mertebesine düşerek hürriyetlerini yitirmektedirler.

Devlet, Arvasi'ye göre Türk kimliğinden ayrılmayacak bir mana ve işlev taşımaktadır.⁵⁹ Devletin göreceği bir zarar, milletin göreceği bir zarar anlamına gelmekte ve devlet ile millet birbirinden bağlantısız düşünülememektedir.⁶⁰ Zira milletlerin teşkilatlanma şekli devlet olarak görülmektedir.⁶¹ Devletini kuramayan "kavimler" sömürge olmakta veya yeryüzünden silinmektedirler. Hür ve şerefli biçimde dayanışma içinde yaşanılacak nizamı inşa etmenin yolu Arvasi'ye göre devletten geçmektedir ve bu durum devlet olmadığında ulaşılabılır bir hedef olmaktan çıkmaktadır.⁶²

2.1.7. Arvasi'de Kimlik Oluşumu ve Öteki İlişkisi

Arvasi'nin milletin kimlik oluşumu sürecinde "öteki"ye biçtiği rol, Gat'ın izahıyla örtüşmektedir. Gat'ın sivil milliyetçilikler tehdit altında hissettiklerinde etnik milliyetçilik refleksleri gösterir önermesine benzer biçimde Arvasi de milliyetçiliğin toplumsal gö-

⁵⁸ Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 545-546, 568-575, 579-582.

⁵⁹ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 52; Ahmet Arvasi, *Hasbihal Cilt 5*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2008, s. 234-235.

⁶⁰ Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 107.

⁶¹ Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 214-215.

⁶² Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 486-488.

rünürlüğünün, tehdit düzeyi arttıkça ortaya çıktığını savunmaktadır. Arvasi'nin anlayışında "ötekinin" varlığı ve kimliği tehdidi sebebiyle millet, kendi içindeki bağına kuvvetlendirmekte ve bir olmanın yanı sıra bütün olma vasfını da haiz olmaktadır.

Arvasi'nin temel maksadı olan şuuru yeniden kazandırıp bilinç uyandırma sürecinde sürekli dikkat çektiği hususlardan birisi kimliği tehdit eden "öteki" dir.⁶³ Cemiyetlerin millet formuna ulaşması, "öteki"den korunma yöntemi olarak neşet etmiştir.⁶⁴ "Öteki"; siyasi, ilmi, kültürel ve toplumsal kanallarla Türk milletini kendi olmaktan uzaklaştırmaktadır.⁶⁵ Millet bilincine kavuşulması, ötekinin fark edilmesi ve onların siyasi, ilmi, kültürel ve toplumsal adetlerinin değil Türk milletinin tarihteki tecrübesinin sahiplenilmesiyle mümkün olacaktır.⁶⁶ "Ötekilerin" alt edilmesinde aydınlar önemli bir mevki işgal etmektedir. Tarihine ve dinine yabancı olmayan aydınlar aracılığıyla kurtuluşun sağlanacağı Arvasi tarafından savunulmaktadır.⁶⁷ Arvasi'ye göre öteki, Türklerin tarihi misyonlarına uygun davranmalarıyla doğru orantılı olarak saldırılarını ortaya çıkartmakta ve Türklerin kuvvetine göre farklı stratejiler gütmektedir.⁶⁸ Arvasi'ye göre Türk Milleti'nin uluslararası siyasette daimi bir dostu yoktur ve ona düşen vazife "ötekilerine" rağmen dinine ve milletine sarılarak tarih sahnesine çıkmaktır.⁶⁹ Tehlikeye düşmedikçe milliyetçiliğin açık biçimde kendini gösteren bir yapıya kavuşmadığını ifade eden Arvasi, "öteki"nin milliyetçiliği görünür yaptığını savunmaktadır.⁷⁰

⁶³ Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 523-532.

⁶⁴ Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 109; Arvasi, *Hasbihal Cilt 1*, s. 101-102.

⁶⁵ Arvasi, *Hasbihal Cilt 4*, s. 160-161, 370.

⁶⁶ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 16-18, 93; Arvasi, *Estetiğimiz*, s. 136-139; Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 108, 127-131.

⁶⁷ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 20.

⁶⁸ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 35, 45.

⁶⁹ Arvasi, *Milletlerin İtibarı*, s. 43.

⁷⁰ Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 106.

2.1.8. Arvasi'de Bilim ve Siyaset İlişkisi

Arvasi'nin bilim ve siyaset ilişkisinde ortaya koyduğu bakış Gat'ın izahına benzer bir nitelik taşımaktadır. Gat gibi Arvasi de bilimsel faaliyetlerin, siyasi kaygılar sebebiyle kirlenmekte olduğunu ve objektif gerçeğin değil, siyaseten ihtiyaç duyulan gerçeğin bilimsel çalışma olarak ortaya konulduğunu savunmaktadır. Arvasi için aslolan bilim namusudur. Taraftar toplamak ve siyaseten güç kazanmak başta olmak üzere bilim namusuna aykırı tüm eylemler bilim sahasının dışına çıkartılmalı ve insanlığa fayda dışında maksat güdülmemelidir.

Arvasi, bilimsel faaliyeti, milletler üstü objektif gerçeğe, genel kanunlara ve evrensel prensiplere ulaşmak olarak tanımlanmaktadır. Arvasi'ye göre günümüzde bilimsel faaliyetler, ideolojik ve siyasi kaygılarla malul haldedir. Taraftar toplamak isteyen gruplar, bilimi araçsallaştırıp ideolojik faaliyetlerine konu yapmaktadırlar.⁷¹

SONUÇ

Türk milliyetçiliği düşüncesini araştıran çalışmaların büyük bir çoğunluğu tarih disiplininin metotları etrafında şekillenmiş ve tabir-i caizse bir çeşit kısır döngü ortaya çıkmıştır: Saldırı ve müdafaa perspektifleri. İlk perspektif olan saldırı perspektifi, alanda hâkim olan ve milliyetçiliği anlamaya değil yargılayarak suçlu çıkarmaya odaklanan bakıştır. Bu sorunlu bakışa göre aslolan anlama ve izah etme değil, suçlu bulup bu sözde suçluluğu izhar etme eylemleridir. İkinci bakış olan müdafaa perspektifi ise milliyetçiliği izah etmekten ziyade ilk bakışa karşı bir müdafaa mevki inşaa etmeye çalışan perspektifi ifade etmektedir. Anlama faaliyeti açısından müdafaa perspektifi, saldırı perspektifinden çok daha makul olmasına rağmen izah etme noktasında yetersizdir. Müdafaa perspektifi açısından da temel eylemler masum bulma ve bu masumiyeti izhar etme eylemleridir. Bu çalışmanın temel amacı ise, milliyetçiliğe suçlama yöneltme yahut onu masum çıkarma değil biza-tihi onu anlama ve izah etme eylemleridir.

⁷¹ Arvasi, *Türk İslam Ülküsü...*, s. 225-226, 559.

Arvasi'nin fikirleri Uluslar kuramının bileşenleri üzerinden incelendiğinde Türk milliyetçiliğini kavrama ve ortaya koyma biçiminin, neoperennialist kurama uygun bir mahiyet taşıdığı görülmektedir. Elbette ki, Arvasi'nin milliyetçilik anlayışının tam anlamıyla neoperennialist kuramla uyduğu iddia edilmemektedir. Ancak Türkçe literatürde baskın biçimde Türk milliyetçiliği düşüncesini açıklama kapasitesi olduğu iddia edilen modernist kuramlardan çok daha makul bir izah çerçevesi sunduğu görülmektedir. Bilim, bir problem çözme faaliyetidir, ancak modernist kuramların çerçevesiyle meseleye bakan Türkçe literatürde bu durum tersine döndürülerek Türk milliyetçiliği düşüncesi, çözülemeyen bir probleme dönüştürülmektedir. Hâkim paradigma tarafından Türk milliyetçiliği düşüncesi, faşist olduğu, ırkçı unsurlar üzerine kurulduğu, yabancı düşmanlığını körüklediği, doğallıktan uzak biçimde suni bir mahiyet arz ettiği ve son yüzyılın ürünü olduğu yaftalarıyla malul hale getirilmiştir. Neoperennializm ise Türk milliyetçiliği düşüncesinin kuramsal anlamda yerinin belirlenme ve onu anlayarak izah etme problemlerini çözme potansiyelini taşımaktadır.

Neoperennializmin esas özelliği, primordial, modernist ve etno-sembolcü kuramlardan farklı olarak milletlerin tarihteki konumunu yanlışlanabilir bir mahiyette kadim dönemlerden itibaren dikkate alması ve devletin modern formuyla kaim olduğu iddia edilen birtakım bileşenlerin devletin modern formuyla sınırlı olmadığını gösterebilme niteliği taşımasında aranmalıdır. Neoperennializme bu özelliği veren esas perspektif ise seçtiği örneklemde yatmaktadır. Varlıkları bin seneyi aşmayan milletleri değil kadim milletleri seçmesi sayesinde bu durum mümkün olmuştur. Çalışmanın başında vurgulandığı üzere tek bir kuramın tüm milliyetçilikleri açıklaması, bilimin mantığına aykırı bir durumdur. Çalışmamızda Türk milliyetçiliği düşüncesini kuramsal anlamda açıklama kapasitesi bulunan yaklaşımın seçtiği örneklem ve bileşenleri sayesinde neoperennializm olduğu ortaya koyulmuştur.

KAYNAKÇA

- “Kendini Arayan İnsan: Seyyid Ahmet Arvasi”. Anadolu Ajansı. Erişim 25 Şubat 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/kendini-arayan-insan-seyyid-ahmet-arvasi/2093302>.
- “Azar Gat,” Tel Aviv University. Erişim 25 Şubat 2021. <https://sec-dip.tau.ac.il/azargat>.
- Ankara, Çankırı, Kastamonu İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı. *İddianame: MHP ve Ülkücü Kuruluşlar, Evrak No: 1980/7040, Esas No: 1980/7040, Karar No: 1981/600*. Ankara 1981.
- Ertan, Temuçin F. ve Orhan Örs. “Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir?”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. S. 62 (2018). ss. 39-84.
- Arvasi, S. Ahmet. *Hasbihal C. 4*. Burak Yayınevi. İstanbul 1990.
- Arvasi, S. Ahmet. *Milletlerin İtibarı*. Burak Yayınevi. İstanbul 1996.
- Arvasi, S. Ahmet. *Türk İslam Ülküsü I-II-III*. Bilgeoğuz Yayınları. İstanbul 2013.
- Arvasi, S. Ahmet. *Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz*. Bilgeoğuz Yayınları. İstanbul 2009.
- Arvasi, S. Ahmet. *Hasbihal C. 1*. Bilgeoğuz Yayınları. İstanbul 2008.
- Arvasi, S. Ahmet. *Hasbihal C. 5*. Bilgeoğuz Yayınları. İstanbul 2008.
- Arvasi, S. Ahmet. *Hasbihal C. 6*. Bilgeoğuz Yayınları. İstanbul 2008.
- Coakley, John. “‘Primordialism’ in Nationalism Studies: Theory or İdeology?”. *Nations and Nationalism*. C. 24. S. 2 (2018). p. 327-347.
- Coştu, Kamil. “Seyyid Ahmet Arvasi”. Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Erişim 2 Ocak 2021. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/arvasi-seyyid-ahmet>.
- Dayı, Hüseyin. “Millet Teorilerinin Tutarsızlığı ve Türk Kavramının Gerçek Muhtevası”. *ASSAM*. C. 1. S. 1 (2014). ss. 8-43.

- Erdoğan, Aydın. "Yeni Bir Din: Milliyetçilik?". *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 7 (2018). ss. 227-253.
- Gat, Azar and Alexander Yakobson. *Nations the Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*. Cambridge. New York 2013.
- Gat, Azar ve Alexander Yakobson. *Uluslar: Siyasi Etnisite ve Milliyetçiliğin Uzun Tarihi ve Derin Kökleri*. Çev. Şeyma Özcan. Bilge Kültür Sanat. İstanbul 2019.
- Grosby, Steven. "Perennialism". *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Nationalism*. Ed. J. Stone, D. M. Rutledge, A. D. Smith, P. S. Rizova, X. Hou. Wiley& Sons. 2016.
- Grosby, Steven. "Religion, Ethnicity and Nationalism: The Uncertain Perennialism of Adrian Hastings" *Nations and Nationalism*. C. 1. S. 9 (2003). p. 7-13.
- Haşlak, İrfan. "Milliyetçilik ve Modernleşme: XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Örneği". *Bilgi*. C. 1. S. 2 (2000). ss. 49-61.
- Kökrek, Zekeriya. "S. Ahmet Arvası'yi Anlamaya Çalışmak". Erişim 2 Ocak 2021. <https://haberiniz.com.tr/kose-yazilari/s-ahmet-arvasiyi-anlamaya-calismak-zekeriya-kokrek-31122011/>
- Kökrek, Zekeriya. "İnsan, Sır, Şiir ve Arvası". Erişim 2 Ocak 2021. <https://haberiniz.com.tr/kose-yazilari/insan-sir-siir-ve-arvasi-zekeriya-kokrek-02012012/>
- Litwak, Meir. "Books Reviews". *Bustan: the Middle East Book Review*. C. 5. S. 2 (2014). p. 200-206.
- Öksüz, İskender. "Milletler: Siyasî Etnisite ve Milliyetçiliğin Uzun Tarihi ve Derin Kökleri". *Tarih Kritik Dergisi*, C. 2 S. 1 (2016). ss. 123-136.
- Özkırımlı, Umut. *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. Sarmal Yayınları. İstanbul 1999.
- Özkırımlı, Umut. *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*. Third Edition. Red Globe Press. London 2017.

- Piotrowska, Natalia. "Elephant(S) in The Room: Recent Developments in the Study of Nationalism". *Nationalism and Ethnic Politics*. C. 22. S. 3 (2016). p. 358-365.
- Smith, Anthony D. "Book Reviews". *Nations and Nationalism*. C. 19. S. 4 (2013) p. 819-820.
- Smith, D. Anthony. *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. Routledge. Londra 2009.
- Yanık, Celalettin. "Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi". *Kaygı*. S. 20 (2013). ss. 225-237.

ETİK: Bu makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ETHIC: This article has been prepared in accordance with research and publication ethics.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Çalışmamın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

CONFLICT OF INTEREST AND FINANCIAL CONTRIBUTION DECLARATION: There is no financial contribution or other potential conflict of interest that needs to be known about the impartiality of my work, and no field of relationship.

Bu eser Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.